

marife

bilimsel birikim

yıl : 1 sayı : 1 Bahar 2001

OSMANLI SAN'ATINDA HAT*

Fevzi Günüç**

İmânın, ilâhî güzelliğın ve aşkın mahsûlü olan Güzeli San'atlarımız içinde yer alan Hat San'atının, Türk-İslâm sentezinin en müşahhas örneklerinden biri, belki de birincisi olma özelliğı, onun beden kafesi durumundaki tezhîb, minyatür, ebrû, cild gibi san'atlarımızın rûhu olmasından ve onların denetlenmesinde hâkim rol oynamasından kaynaklanmaktadır.

Kadım yazımız, mensûbu olduğu büyük medeniyete tercüman olma gibi önemli bir vazifesi yanında, Kur'ân-ı Kerîm'i Allah'ın sözüne yakışır şekilde yazma heyecânı ve gayreti, bu yazının san'at seviyesine yükselmesinde önemli bir âmil olmuştur. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in mânâsı ve lâfzı gibi, yazısı da önemlidir ve kutsî bir karaktere sahiptir.

Kültürlü müslümana göre hat, ressamın kullanmak zorunda olduğu vak'aların müdahalesi olmadan ilâhî güzelliğın en yakın tercümesidir.¹ Göze ve sâdeliğı içinde rûha hitâb eden hat san'atı, tesirindeki bu önemli faktörü iyi kullanmış, değışik nevilerdeki çeşitleri ile en güzel tebliğ vasıtalarından biri olmuştur. İlâhî emirler, güzel prensipler insana takdîm edilirken onun etkileyici ve büyüleyici özelliğinden istifade edilmiştir. Sözlerinin kime ait olduğu bilinmeyen,² ama san'at kudretinin ihtişamı içerisinde bile, çok sade bir hayatın sahibi olan hattât-ı şehîr Halim Efendi'nin ;

"Mazhar-ı feyz olamaz, düşmeyicek hâke nebât
Mütevazî olanı rahmet-i Rahmân büyütür."

"Bir nebâtın feyze ererek serpilmesi için nasıl ki toprağâ düşüp ekilmesi lâzımsa, Allah'ın esirgemesiyle büyüüp yücelmek de alçak gönüllü ve tevâzû sahibi olmakla mümkündür" şeklindeki, Celî Sülûs levhası ile anlatılmak istenen ve İslâmın önemli prensiplerinden biri olan tevâzû', muhataba bundan daha güzel ve nezih bir şekilde nasıl anlatılabilir ki?. Nây-ı Şerîf'in neyistan'dan koparıldığı gibi, elest bezminden koparıldıktan

* Bu makale, 10-19 Kasım 1998 tarihinde Türkmenistan Millî Müzesi ve Aşgaabat Ertuğrul Gazi Câmii'nin resmî açılışı münasebetiyle Millî Müzede Topkapı Sarayı ve Semâ Nakışhânesi ile, ilgili san'atkarların katılımıyla açılan Güzeli San'atlar Sergisi'nde sunulan tebliğın genişletilmiş şeklidir.

** Yrd.Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. fgunuc@hotmail.com

¹ Arthur Upham Pope, A. Survey of Persian Art, London 1939, C.XVI., s. 1707-1708 ; M. Serin, Hat San'atı ve Meşhur Hattatlar, İstanbul 1999, s.24.

² M.Uğur Derman, Türk Hat San'atının Şâh eserleri, İstanbul,1982, Levha. 61

sonra, hicran ateşii ile o bezmdeki gűzelliklerin asıl mânâlarını arayan insan da, rűhunu hapseden perdelerini yırtabildiđi ölçűde bunları doya doya tadabilecektir.

San'at en iyi terbiye metodlarından biridir. Bunun önemini çok iyi farkedenden ecdâdımız, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak, onlara hayat disiplini sağlamak amacı ile műsıkî ve hűsn-i hat gibi san'atlarla meşğul ederlerdi. Eğitim sistemleri içerisinde belki de en başta geleni ve önemlisi olan **meşğ** metodu ile, hocasının dizinin dibinde san'at eğitimi gören gençler, kaabiliyetlerine göre bir san'at dalı ile meşğul olurlarken, diđer yandan İslâmî birer dűstur olan sabır, sebat, temizlik, tertîb gibi güzel hasletleri de kazanırlardı. Bu sebeptendir ki Osmanlı, başta Enderűn Mektebinde, daha geniş mânâda ise tekkelerde műsıkî, hat, tezhîb, ebrű, cild, naht gibi san'atlar ile yetiştirilen güzel insanları cemiyete hediye ederlerken, esas itibariyle gayeleri, sűkűna, âhenge kavuşmuş bir cemiyet teessűs ettirmekti. Çünkü âhenk, çoklukta birlik nizamı, parçayla bűtűn arasında tam bir muvâzene, renk, ses veya şekiller arasında uygunluk demektir. Bu sebeple san'at bir gűzellik, gűzellik ise bir âhenktir.³ Huzura kavuşmuş toplum ve onun temel unsuru olan insan, bu cemiyet içinde, tıpkı műfredâtı, műrekkebatı, teşrifâtı tam olarak sağlanmış ve muvâzenesi tam olan istifli bir yazının esas unsuru olan harfler gibidir.

Dűnyada hiçbir san'atın ulaşamadığı hat san'atındaki şekil zenginliği ve ifade gűcű, sâni-i hakikî olan Allah anlayışında, bu ilâhî aşğ çerağının etrafında pervâne misâli dönen san'atkârın îman, edeb ve aşğında aranmalıdır. Hat San'atı gibi diğer güzel san'atlarımız da bu ilâhî aşğ etrafında şekillenir ve hayat bulur. Her harfi noktada gizlidir ve noktanın tecellisi, Allah'ın birliğine işaret eden **elif harfidir**. Műrekkebin nokta ve eliften başlayarak diğer harflere akışı ise ilâhî sıfatların bu âlemde zuhűrunu ve yaradılışını sembolize eder. Bu hakikat, şâirin ;

"Bir kitâbullah-ı âzamdır serâser kâinât

Hangi harfi yoklasan mânâsı hep Allah'a çıkar " ⁴

mısralarında ne güzel ifadesini bulur.

Saâdet asrından önce basit bir kavim yazısı olan **cez**m ve **meşğ** yazıları, İslâmîyetle birlikte inkişâf etmiş ve yepyeni bir safhaya girmiştir.⁵ Âyet ve hadislerin doğru tesbiti hat ilmini meydana getirirken, yazı mevzűunda bizzat Efendimiz'in gayret ve hassasiyeti hat san'atının temellerini oluşturmuştur. Herşeyin kusursuz yapılmasını emreden, ikâz eden, hatta düzelten Efendimizin, yazının da güzel yazılması hususunda kâtibine ;

"Műrekkebi islâh et, kalemi yont, Bâ'yı uzat, Sin'i farkettiler, Mim'i köreltme, Allah kelâmını güzel yaz, **Er-rahman-ı** uzat, **Er-rahim'i** güzel yaz " şeklindeki tavsiyeleri, meşğur haberlerdendir.⁶ Yine Hz. Peygamber'in, İslâm dinini tebliğe memur edildiği zaman, komşu kavim ve devletleri İslâma dâvet etmek için devlet başkanlarına gönderdiği mektupların ⁷ yazılmasında da oldukça titiz davranması, daha o andan itibaren san'atkârların bu mevzűda çok titiz ve hassas olmalarını sağlamıştır. Kaynaklarda sayıları 25'e ulaşan vahiy kâtibleri içinde öne çıkan Hz. Ali ve Hz. Osman'ın yazıları, harflerindeki

³ M.Serin a.g.e., s.23.

⁴ M.Serin a.g.e., s.24

⁵ M.Serin a.g.e., s.24

⁶ Kâdi İyaz, es-Şifâ, Kahire 1977, C:1, s.506 ; M.Serin a.g.e., S.47

⁷ Ömer Rıza Doğrul, Asr-ı Saadet, İstanbul 1977, s.320.

metânet ve muvâzene, bugün bile grafik san'atkârlarını hayrette bırakacak düzgünlük ve estetiğe sahiptir.⁸

Osmanlı dönemi hat san'atına geçmeden önce, o dönemi iyi anlamak için Emevî ve Abbâsî dönemlerine kısa bir göz atmak gerekir.

Emevîler devrinde Kur'an ve kitap istinsâhı hızla artmaya başladı ve mushaf yazan katipler çoğaldı. Saraylarda halîfe adına kâtipler çalışırdı. Kûfe'den sonra Şam vilayeti, ilim ve san'at hayatının merkezi olmuş,⁹ kûfî hat nevelerinden olan ve **celî sülûs şâmi** denilen bir yazı geliştirilmiştir. Yine ilk celî yazı¹⁰ Emevîler döneminde kullanılmıştır. Bu dönemden günümüze çok az belge ulaşmasına rağmen, **mâil mekkî** yazısıyla yazılan bir mushaf sahifesi bile, o devrin yazısı hakkında yeterli bilgiyi vermektedir.

Abbâsî dönemi, Arab yazısının estetik bakımından ele alındığı en önemli dönemlerden biridir. Bu dönemde, Hat san'atında elde edilen seviye bütün İslâm ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı san'atkârları üzerinde de etkili olmuştur.

Abbâsî halifelerinin ilk zamanlarında kullanılan **Celîl, Sülûs, Tumar** ve **Sülüseyn** yazılarına **Mağribî** ve **Meşrik Kûfisi** gibi önemli yazılar ilâve oldu.¹¹ Fakat Abbâsî dönemdeki en önemli gelişme Vezir İbn-i Mukle, ondan bir asır sonra gelen İbnü'l-Bevvâb ve nihayet son Abbâsî halifesi Mu'tasım Billâh'a nisbetle Musta'sımî nisbesini alan Ebu'l-Meed, Cemaleddin Yâkût b. Abdullah el Musta'sımî ile oldu (Resim: 2). O, küçük yaşta Anadolu'dan Bağdat'a esir olarak getirilmiş ve halife tarafından satın alınmıştır. Aslen Amasya'lı bir Türk olmasına rağmen Abbâsî kültürü içerisinde yetiştiği ve o vâdide eserler verdiği için ismi, Abbâsî dönem san'atkârları içinde geçmektedir.¹²

Âlim, şâir ve kâmil bir insan olan ve Abdülkadir Geylânî Hz.'lerinin kendisine iltifat ederek:

"Onun elinde Allahu Teâlâ'nın sırlarından bir sır vardır."¹³ dediği Yâkûtü'l-Musta'sımî'nin hat san'atına esas hizmeti, kendisine kadar ağzı düz kesilen kalemin ucunu meyilli keserek¹⁴ aklâm-ı sitte'ye letâfet kazandırması ile olmuştur. Daha sonra, ismi ile anılacak ve farkedilecek kadar da güzel olan üslûbun sahibi olmuştur.

Müze ve Kütüphanelerde Kur'ân-ı Kerîm ve muhtelif yazıları bulunan Yâkût'un yazmış olduğu iki önemli eseri de, Konya Müzesi Kütüphanesinde dir.¹⁵

Aklâm-ı sitte diye bilinen altı çeşit yazı ki bunlar: -Sülûs-Nesih, Muhakkak, Reyhânî, Tevki' ve Rikâ yazılarıdır, her birini öğrettiği altı talebesi, kendisiyle beraber Esâtize-i Seb'a (Yedi üstad) diye anılmış ve Yâkût tavrının izleri bu öğrencileri ile beraber değişik

⁸ Rıfki Melul Meriç, Türk Tezîni San'atları, İstanbul 1937, s.46; M. Bedreddin Yazır, Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli I, Ankara 1972, s. 81-82; Kahire Meshed-i Hüseyin'de muhafaza edilen ve Hz. Osman ve Hz. Ali'ye izâfe edilen Kur'ân-ı Kerîmler.

⁹ Ali Alparslan, İslâm Yazı Çeşitleri I: Kûfî, San'at Dünyamız, İstanbul 1984, Sayı : 30, s.19.

¹⁰ Pope Arthur Upham, a.g.e., V, s.1771, Muhiddin Serin, Hat San'atımız, İstanbul 1982, s.39.

¹¹ M.Serin, Hat San'atı ve Meşhur Hattatlar, İstanbul 1999, s.62

¹² M.Uğur Derman, VIII. T.T. Kongresi Zabıtları, Ankara 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, c: III. Ankara 1983, s.1613-1618; M.Serin, Hat San'atımız, a.g.e., s. 44.

¹³ Habib, Hat ve Hattatan, İstanbul H. 1305, s. 52.; M.Serin, Hat San'atımız, a.g.e., s. 73.

¹⁴ M. Nihat Çetin, "Aklâm-ı sitte", TDV. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1989, C: II, s. 278; M.Serin, a.g.e., s.73.

¹⁵ Erdoğan Erol, "Yâkût'un Mevlânâ Müzesindeki iki Kur'ân-ı Kerîm'inin Tanıtımı", Antalya, II. Selçuklu Eserleri Sempozyumu, Antalya 1988, s.56-63.

İslâm ülkelerinde benimsenmiştir. ¹⁶ Hiç şüphesiz, Yâkût'un yazı üslûbundan Anadolu'daki Türk Beylikleri de etkilenmişlerdir.

Hat San'atında, Fâtih dönemi ile başlayan büyük gelişmeye ilâve olarak, kendilerine intikal eden seviye yanında, Türklerin, Orta Asya medeniyeti içinde Uygurlu dedelerinden tevârüs yoluyla gelen çok yüksek kültür ve san'at seviyeleri vardır. ¹⁷ Onlar yazıda olduğu kadar mimârî, resim, heykel, şiir, mûsikî, dokuma, çini, kağıt gibi san'atlarda da mâhir idiler. Arab yazısı gibi, menşei itibariyle Fenike yazısından gelen ve Uygurlu Türklerin kullandığı Uygur yazısı da sağdan sola doğru yazılan ve estetik değeri olan bir yazı idi. Bu sebeple onların yazısı, Orta Asya'da klâsik çağını idrâk etmiştir. Türkler Müslümân olduktan sonra İslâm yazısını derhal kabul etmişler ve onun en önemli tekâmül merhalelerini gerçekleştirmişlerdir.

Osmanlılar'da ilk yenilik hareketleri Fatih Sultan Mehmed ve II. Bâyezid dönemlerinde olmuştur.

Sultan II. Murâd'ın Amasya Valiliği döneminde, O'nun nişancısı ve Abdullah Ergun'un oğlu olan Bâğdâdizâde Abdullah Çelebi ¹⁸, Reisü'l-Küttâb lâkabıyla bilinen ve II. Murâd zamanında Divân kâtibi olan Ahmed Çelebi ¹⁹, aslen Amasyalı olan Hayreddin Marâsî'nin hocası olduğu tahmin edilen Hoca el-hâc Sinâneddin Yusuf Çelebi²⁰, kurulu devrinin akla ilk gelen önemli hattatlarından.

Fâtih dönemi hattatlarından olan Yahya Sôfi ve oğlu Ali Sôfi bu dönemin en ünlü hattatlarıdır.²¹ Yâkût tavrında ve Celî Sülûs yazıyla eserler veren baba-oğul Sôfilerin, bilhassa istiflerinde şaşırtan ama hayranlık veren bir âhenk ve saltanat vardır. Yükselme çağının başlangıcında olan bir imparatorluk için de, onu temsil eden her san'atın da öyle olması gerekmektedir. Onların en önemli eserleri Fâtih Câmii ve Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümâyûn'daki kitabeleridir.

Bundan sonra, hat san'atında tarihinin en önemli gelişmesi II. Bâyezid döneminde olmuş, O'nun Amasya valiliği ile başlayan ve padişahlığı ile devam eden bu gelişme içerisinde yetişen Şeyh Hamdullah da Osmanlı Hat San'atının başlangıç noktası sayılmıştır.²² Şartları hazırlanmış müsâit bir zeminde asırlardır süzülüp gelen cevher, bir çerağ beklemektedir ve bu da Şeyh Hamdullah ve O'nun hem talebesi hem hocası olan II. Bâyezid ile vukû bulmuştur.

Aklâm-ı sitte'de Rûm diyârının Esâtize-i Rûm, yani Rûm'un yedi üstâdından biri kabul edilen Şeyh Hamdullah, dayısı Celâleddin, oğulları Cemâl ve Muhiddin Amâsî, Abdullah Amâsî, Şeyh Hamdullah'ın oğlu Mustafa Dede ve Esedullah Kirmânî'nin öğren-

¹⁶ M.Uğur Derman, " Kitap San'atları : XIV. yy." Yüzyıllar Boyunca Türk San'atı, İstanbul 1977, s.56.

¹⁷ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Türk Yazı San'atı, Ankara 1958, s.4.

¹⁸ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi. C.I. İstanbul H.1329, s.48 ; M.Serin, a.g.e., s.97.

¹⁹ Abdizâde H.H., a.g.e., s.379 ; M.Serin a.g.e., s. 97.

²⁰ Mustakîmzâde Süleyman Sâdeddin, Tuhfe-i Hattatın, İstanbul 1928, s.583 ; Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Hattatları ve Hat San'atı, İstanbul 1953, s. 49.

²¹ Mustakîmzâde Süleyman Sâdeddin, Tuhfe-i Hattâtın, İstanbul 1928, s.583-584 ; Şevket Rado, Türk Hattatları, İstanbul, trz., S.46 ; M.Serin a.g.e., 97-98.

²² Gelibolulu M. Âlî, Menâkıb-ı Hünverân, İstanbul 1926, s. 24-25 ; M.Uğur Derman, Türk Hat San'atının Şaheserleri, İstanbul 1982, Levha:2.

cisi Ahmed Karahisârî, Bursalı Şerbetçizâde İbrahim Efendi, Osmanlı Hat Mektebi'nin teşekkülünde büyük hizmetler vermişlerdir.²³

Fakat bunlar içinde babasının evliliğinden itibaren başlayan ve isminin verilmesine kadar bir Pîr-i Velî-i Münîr'in hayır duasına mazhar olan²⁴ Şeyh Hamdullah, kendisinin neşv ü nemâ bulmasına imkân veren velî tabiatlı padişah II. Bâyezid'in engin ve münbit ikliminde farklı bir şekilde parlayarak Osmanlı Hat ekolünün başlangıç noktası olmuştur.

Amasya, zengin bir kültürü Selçuklulardan devralan Osmanlı şehzâdelerinin idârî ve askerî tecrübe kazandıkları, eğitim gördükleri, ilim, san'at ve kültür hareketlerine katıldıkları, hattâ öncülüğünü yaptıkları ve nihayet devlet idaresine hazırlandıkları önemli bir merkezdir.

Şeyh Hamdullah Amasya'da Hayreddin Morâsî'den hat san'atını nazarî ve amelî olarak tahsil ettikten sonra icâzet almış,²⁵ tekâmülünü Yâkût-ul-Musta'simî ve Abdullah Sayrâffî'nin yazıları üzerinde yaptığı uzun mesâfeler neticesinde elde etmiştir. O sıralarda, Amasya sancağında vali olarak bulunan Şehzâde Bâyezid-i Velî, bu feyizli meclislerin müdâvimi olmuş, talebe-hoca olmanın yanında güzel bir dostlukları da husûle gelmiştir.

Şeyh Hamdullah'ın hat san'atında yaptığı esas yenilik, Bâyezid-i Velî'nin Osmanlı tahtına oturması ve O'nu da bir vefâ ve kadirşinaslık örneği olarak İstanbul'a dâveti, arkasından saraya kâtib, hat muallimi ve Okçular Zaviyesi'ne Şeyh tâyin etmesi ile olmuştur. Hattat olan, beste yapacak kadar mûsikîye ve şiire vâkif olan padişah, bir sohbet esnasında, hazineden 7 adet Yâkût Yazısı'nı çıkarıp:

"Bu tarzdan gayrı bir vâdî ihtirâ olursa idi iyi olurdu" şeklinde tavsiyede bulunur.²⁶ O güne kadar Yâkût vâdîsinde eserler veren Şeyh Hamdullah'ın **"Şeyh üslûbu"** nu ortaya koyacağı çileli mesâisi de bu şekilde başlamış oldu.

San'atkârların yeni bir şey yapma, ya da yeni bir üslûbu ortaya koymadaki zorlukları aşması, sadece kendi kaabiliyetinden ve vukûfiyetinden değildir. San'atkârın böyle bir andaki ızdırâbını ancak bir lûtûf, bir ihsan, ya da himmet ile aşması yani ilâhî bir hediyeyle nâil olması ile mümkün olabilmektedir. Nitekim Şeyh Hamdullah'ın, Yâkût yazıları üzerindeki hummâlî çalışmaları esnasında, yazının klâsik nisbetlerini, en güzel duruş ve satır âhengini, zihninde şekillendirip eline aksettiremediği, kağıda dökemediği andaki ızdırâbı, Allah'ın lûtufu ile Hızır (a.s.) zuhûr edip, elini tutarak harfleri bir bir ta'lim ettirmesi ile hafiflemiştir.²⁷ Bunun sonunda da Şeyh Hamdullah, hayâlinde yaşadığı ve kendisinden sonra hep takip edilecek olan yeni üslûbunu ilâhî bir himmetle ortaya koymuş oldu (Resim:3).

Şeyh Hamdullah, bundan sonra aklâm-ı sitte'de birbirinden güzel eserler veriyor ve rağbet kazanıyordu. Bütün hattatlar, Şeyh vâdîsinde, O'nun gibi yazabilme gayreti içine giriyorlardı. Böylece, Abbâsîler'den itibaren bütün İslâm âleminde olduğu gibi Ana-

²³ M.Serin, a.g.e., s.99.

²⁴ M.Serin, a.g.e., s.99.

²⁵ Tuhfe, s.185 ; Nefeszâde İbrahim, Gülzâr-ı Sâvâb, İstanbul 1939, s.18. Suyolcuzâde Mehmed Necîb, Devhatü'l-Küttâb, İstanbul 1942, s.8. ; Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Hattatları ve Hat San'atı, İstanbul, 1953, s.27; Ali Alparslan, "Abdullah Sayrâffî", TDV. İslâm Ansiklopedisi, C.1, İstanbul 1989, s.132 ; M.Serin, a.g.e., s.101.

²⁶ Nefeszâde, a.g.e., s.49.

²⁷ Mustakîmzâde, a.g.e., s.186.

dolu'da da hüküm süren Yâkût tavrı unutulmaya, onun yerini tamamiyle Şeyh üslûbu almaya başladı. Devrini tamamlayan Yâkût Mektebi, birkaç istisnâsı dışında:

"Şeyh oğlu Hamdi hattı tâ kim zuhûr buldu.

Âlemde bu muhakkak, nesholdu hatt-ı Yâkût"

beytinde ²⁸ ifâdesini bulduğu şekliyle tarihteki yerini alıyordu.

Şeyh Hamdullah ekolü ile birlikte aklâm-ı sitte'nin bütün çeşitlerinde olgunluğa erişilmiş, bunun yanında, Mushaf yazılmasında o güne kadar kullanılan reyhânî yerine nesih hattı ehemmiyet kazanmıştır. Bir başka yenilik olarak da sahife ve satır nizâmının en ideâl ve güzel ölçüleri bulunmuş, zamanla muhakkak ve reyhânî yazıları terkedilerek, metinde devamlılık ve okuma kolaylığı sağlayan, insanda sadelik ve zarâfet duygularını uyandıran ve bir mânâda "**Ümmü'l Hutût**" yani yazıların anası mevkiinde olan nesih hattı ile yazılmış Kur'ân-ı Kerîm'ler tercih edilmiştir.

Aklâm-ı Sitte'nin bütün nevilerinde eserler veren Şeyh Hamdullah, fazla meşgul olamadığı Celî yazıyla da eserler vermiştir. Edirne Bâyezîd, İstanbul Fîrûz Ağa ve İstanbul Bâyezîd Câmîi'nin inşâ kitâbesi ve şadırvan avlu kapılarının içyüzündeki yazılar O'nundur. ²⁹

Şeyh Hamdullah, Sühreverdiyye Tarîkatı'nın kolu olan Zeyniyye Tarîkatın'den hilâfet de almıştır. ³⁰ O'na Şeyh denilmesi, bir cihetten Okçuluk Zaviyesi şeyhi olmasından, ³¹ bir cihetten de bu hilâfet sebebiyledir.

Maddî ve mânevî huzûru bir arada çok iyi sağlamış olan Şeyh Hamdullah, Akbaba ve Alemdağı'ndaki ikâmetine çekilir, günlerce ibâdet ve zikir ile meşgûl olurdu. Onun bu alışkanlığı, daha ziyade II. Bâyezîd'in bakâ âlemine göç etmesinden sonra, Kanûnî Sultan Süleyman'ın kendisini ısrarla İstanbul'a dâvet etmesine kadar devam etmiş, Yavuz Sultan Selim'in, Devlet-i Âliyye'nin bakâsı için, babası Sultan Bâyezîd'e olan tavrını içine sindiremediği için O'nun zamanında İstanbul'a hiç inmeyerek dostu olan padişah Bâyezîd-i Vefî'ye büyük bir vefa örneği göstermiştir. ³² 1520 yılında vefât eden Şeyh Hamdullah'ın tespit edilebilen 43 talebesi arasında oğlu Mustafa Dede ve damadı Şükrullah Halîfe önde gelenlerdir.

Kanunî devrinde Şemsü'l-Hat (Hat güneşi) olarak şöhret bulan Ahmed Karahisârî'nin bilhassa **celî sülûs** ve kendi tarzı olan **müsel** yazılarda ulaştığı kompozisyon güzelliği bütün hattatlar tarafından kabul edilmiştir (Resim: 4). O, daima yeni terkîbler arayan bir rûha sahiptir.

Halvetiyye şeyhlerinden Cemal Halîfeye intisâb etmiş, ³³ Esedullah Kirmânî'den ise hat meşk etmiştir. ³⁴ Karahisârî, bu ünlü hattattan Yâkût tavrını öğrenerek, Anadolu'da bu ekolün ikinci kez temsilcisi olmuş ve Yâkût-i Rûm diye anılmıştır. Fakat, Şeyh Hamdullah üslûbu karşısında fazla rağbet bulmayan bu ekol, Osmanlı diyârında bir asır devam etmiş, aklâm-ı sitte'deki tesiri, kendisinin vefâtından sonra talebesinin bile Şeyh yoluna tekrar

²⁸ Gelibolulu M. Ali, a.g.e., s.24-25.

²⁹ M.Serin, Hat San'atımız, İstanbul 1982, s.49.

³⁰ Celâl Melek, Şeyh Hamdullah, İstanbul 1948, s.7 ; M.Uğur Derman, a.g.e., Levha:2.

³¹ Nefeszâde, a.g.e., s.49.

³² M.Uğur Derman, "Kanûnî Devri Yazı San'atımız", Kanûnî Armağanı, Ankara 1970, s.270.

³³ Müstakîmzâde, a.g.e., s.94. ; M.Serin, Hat San'atı ve Meşhur Hattatlar, İstanbul, 1999, s. 109.

³⁴ Müstakîmzâde, a.g.e., s.94. ; A. Süheyl Ünver, Hattat Ahmed Karahisârî, İstanbul, 1948, s.6.

dönmeleri ile son bulmuştur. Bunun yanında celf yazı ve bilhassa istifteki tesiri, 19. yy. da celf yazıyı kemâle erdiren Râkım'a kadar devam etmiştir.

Ahmed Karahisârî'nin en önemli eseri, hiç şüphesiz ki Kanûnî Sultan Süleyman için yazdığı 61x41 cm. ebadındaki Kur'ân-ı Kerîm'dir. 1981 yılında İtalya'da bastırılan bu Kur'ân-ı Kerîm,³⁵ Yâkût tarzında, her sahifesinin ilk satırı muhakkak hatla beş satırı rey-hânî hatla ve son satırı yine muhakkak hatla yazılmış, bütün sahifeleri saray nakışhânesinde tezhib edilmiş bir şâheserdir. Padişaha takdîm edileceği için edebinden imza konulmayan bu eser, bütün yönleriyle Kanûnî devrinin ihtişamını, san'atda gelinen zirveyi aksettirmektedir. Bu eser, 2000 yılında Kültür Bakanlığı tarafından da basılmıştır. O'nun müze ve kütüphanelerde bulunan diğer eserlerinden başka, mimârî'deki en önemli eseri İstanbul Süleymaniye Câmii kubbesine yazdığı celf cülûs "Nûr Âyeti" dir.³⁶ Sıva üzerinde olduğu için zamanla tahrib olan bu yazı, 19. Asır'da Abdülfettah Efendi tarafından restore edilmiş, daha sonra ise müteahhit eliyle mahvolmuştur. Câmiin diğer yazıları, talebesi Hasan Çelebi'ye aittir.

Son derece ince ve zarif bir insan olan Karahisârî, aynı zamanda çok mâhir bir terzidir. O'nun padişah için dikmiş olduğu bir kaftanın dikiş yerleri,inceleyenler tarafından bulunamamıştır.³⁷

Ahmed Karahisârî'nin en önde gelen talebesi Hasan Çelebi'dir. Hocasının yazılardan farkedilemeyecek derecede benzer yazılar yazan Hasan Çelebi'nin önemli eserleri, İstanbul Süleymaniye Câmii'nde taşa mahkûk ve çini üzerinde bulunan yazılardır. O'nun diğer önemli eserleri ise Edirne Selimiye Câmii'nin çini, mermer ve bozulmadan önceki siva üzerinde bulunan bütün celf sülûs yazılardır. Ahmed Karahisârî'nin diğer önemli talebeleri ; İstanbul Büyükçekmece Köprüsü üzerinde bulunan kitabede ki celfleri yazan Derviş Mehmed, ya da Karahisârî Dervîşi, Ferhat Paşa, Muhiddin Halife ve bu üslûbun son temsilcisi Demircikulu Yusuf Efendi'dir.³⁸ O'nun İstanbul Tophanede, Mimâr Sinan'ın yaptırmış olduğu Kılıç Ali Paşa Câmii Tâc Kapısı üzerinde bulunan Celf Sülûs Müsennâ istifi, gerçekten hem terkibi hem de âhengi bakımından, te'siri 19. asra kadar devam etmiş önemli yazılardandır.

Karahisârî'nin vefâtından sonra, Şeyh Hamdullah ekolü, bilhassa aklâm-ı sitte'de bütün hızıyla devam etmiş, her asırda, İstanbul'da dünyaya gelen üstadlar tarafından canlılık kazanmıştır. 17. asırda Büyük Dervîş Ali, A.Kapılı İsmail b. Ali, Suyolcuâde ve Eyyûbî Mustafa b. Ömer'le devam eden Şeyh üslûbu, bu yolun en mühim üstadlarından ve yenileyicilerinden olan Hâfız Osman'la yeniden canlanmıştır (Resim: 5). Hâfız Osman, hat meşkine Büyük Dervîş Ali'den başlamış, fakat O'nun yaşlılığı sebebiyle talebesi Suyolcuâde'den meşkini tamamlayarak 18 yaşında icâzet almıştır. Mesâisinin büyük kısmını yazıya ayıran Hâfız Osman, elinin melekesini kaybetmemesi ve, ondan da önem-

³⁵ M.Serin a.g.e., s.109.

³⁶ Mustakîmzâde, a.g.e., s.94; Nefeszâde a.g.e., s. 21; Muammer Ülker, Türk Hat San'atı, Ankara, 1987, s.25 ; M.Uğur Derman, Türk Hat San'atının Şâheserleri, İstanbul, 1982, Levha: 8 ; Şevket Rado, a.g.e., s. 89 ; M.Serin a.g.e., s.109.

³⁷ Ünver, a.g.e., s.6.

³⁸ Suyolcu M. Necib, a.g.e., s.49. ; M.Uğur Derman, " Kanûnî Devri Yazı San'atımız ", Kanûnî Armağanı, Ankara 1970, s. 279 ; Rado Şevket, a.g.e., s. 79.

lisi hat san'atına aşkının ziyâdeliğinden dolayı hac yolculuğunda bile elinden kalemi bırakmayarak, Hat San'atı ve hattatlar için çok kıymetli olan karalamalar yapmıştır.³⁹

Bir "Vav" harfi bile elden ele dolaşan ve kapışılan Hâfız Osman'ın şöhreti, saraya kadar ulaşmış ve sarayda Sultan II. Mustafa ve Şehzâde III. Ahmed'in yazı hocalığına tayin edilmiştir. Meşk günlerinde ihrama benzer çok sade bir elbise giyer, padişah da O'nun hokkasını tutarak hürmet gösterirdi. Tarihte Sultan II. Bâyezid-Şeyh Hamdullah örneğinden sonra ikincisine şahit olduğumuz bu padişah-hattat dostluğu, hat san'atının bu derecede kemâl bulmasındaki önemli zâhirî sebeplerden biri olsa gerekir. Sultan II. Mustafa zaman zaman hocasına hayranlığını ifade ederken: "Artık bundan sonra Hâfız Osman gibi bir hattat daha yetişemez" sözüne O, gayet mütevâzî ve samîmî bir tavırla "Sultanımız gibi, hocasının hokkasını tutan sultanlar oldukça daha nice Hâfız Osman'lar yetişir"⁴⁰ diyerek, istîdatların yetişmesinde, sultanların, günümüze aktarırsak hamiyet perver makam sahibi insanların tarihî ve önemli bir rol oynayacaklarını ifade etmiştir. Nitekim daha sonraki asırlar içinde yetişen, her biri bir asrın dâhî san'atkârı durumundaki İsmail Zühdî'ler, M. Râkım'lar, Kadiasker'ler, Mehmed Şevki Efendi'ler hep böyle bir iltifâtın sonunda yetişmişlerdir. Yine onlar, daimâ, hüsn-i hat zerâfeti ile, hattat Halim Efendi'ye ait levhadaki "**Hiç**"e tâlip olmuşlar, fakat "Kendini hiç edersen hep olursun" düstûru içinde, "Hiç"likte "**Hep**" oluvermişlerdir.

Tasavvufî hayata temâyülü ve mütevâzî bir şahsiyetin sahibi olan Hâfız Osman, Sümbüliyye Tarîkatı şeyhlerinden Seyyid Alâaddin Efendi'ye intisâb etmiş, içinde bulunduğu imkân ve sahip olduğu şöhrete rağmen, iç âleminin sadeliği ve inceliğini yazılarına aksettirmiştir.⁴¹ Şeyh Hamdullah ekolünün bu asırdaki yenileyicisi olan ve **Şeyh-i Sâni** diye anılan Hâfız Osman, kemâle erdiği dönemlerde Şeyh Hamdullah'ın yazılarından beğendiği en güzel harfleri seçerek ve onları küçülterek, üzerinde yaptığı uzun çalışmalarından sonra, onların bünyelerinde daha güzel nispetler yakalamış, harf ve kelime aralıklarını yeniden gözden geçirerek kendine mahsus üslûbunu ortaya koymuştur. O'nun yazıda açtığı bu çığır, Şeyh Hamdullah'tan sonra bütün İslâm âleminde hâkim ve ideâl bir üslûb olmuş ve o güne kadar Şeyh gibi yazabilmek bir özellik iken, Hâfız Osman'dan sonra onun gibi yazabilmek bir gâye olmuştur. Böylece Şeyh Hamdullah'tan itibaren başlayan ve imbikten süzülen Şeyh ekolü, bu şekildeki yenilenmeleriyle 19. asırda yetişen Mehmet Şevki Efendi'de kemâle erecek ve ideâl ölçü ve güzelliğine kavuşacaktır.

Aklâm-ı sitte'de, özellikle sülûs ve nesih yazıda sayısız murakka', levha, en'am-ı şerîf, delâilü'l-hayrât ve Kur'ân-ı Kerîm yazan Hâfız Osman, hat sanatında ilk defa sülûs ve nesih hattı ile **Hilye formunu** ortaya koymuştur. Efendimiz (a.s.)'ın mübarek vasıflarından bahseden ve Hz. Ali'den rivâyet edilen metinlerden seçilen ibârelerin oluşturduğu Hilye-i Saadet, form itibarıyla, devrini aşan bir sanat şaheseridir.⁴²

1698 yılında vefat eden Hâfız Osman, mensûb olduğu Kocamustafapaşa Sümbül Efendi Dergâhı haziresine defnedilmiştir. Aralarında Sultan II. Mustafa ve III. Ahmed'in de

³⁹ Mustakîmzâde, a.g.e., s. 157 ; Suyolcu M. Necib, a.g.e., s.49 ; M. Serin, a.g.e., s.113.

⁴⁰ M.Serin, a.g.e., s.117.

⁴¹ M.Serin, a.g.e., s.117.

⁴² M.Uğur Derman, Türk Hat Sanatının Şaheserleri, İstanbul 1982, Levha :16.

bulduğu pek çok talebe yetiştirmiştir. Yedikuleli Seyyid Abdullah, 2. Derviş Ali, Derviş Mehmet, 2. Hasan Üsküdârî önde gelen talebeleridir.

Hat müdekkiklerin kavline göre elinden tashihsiz olarak güzel harf çıkarmakta benzeri bulunmayan İsmail Zühdî Efendi,⁴³ Hâfız Osman ve Şeyh Hamdullah yazılarından feyz almıştır. İsmail Zühdî Efendi, Şeyh Hamdullah ve Hâfız Osman'dan sonra çığır açan bir üstad olarak bilinir ve onlardan sonra Sülüs-Nesih yazılarında süzülüp arınmayı sağlayan 3.sanatkâr olarak addedilir.⁴⁴ Sultan III. Mustafa devrinde sarayda başlayan hat muallimliğini vefâtına kadar sürdürmüştür.Yetiştirdiği talebeleri arasında kardeşi Mustafa Râkım başta gelir. O'nun Edirnekapı'da bulunan ve Mustafa Râkım tarafından yazılan kabir kitâbesi hat san'atının celf sülüs mezar taşlarındaki müstesna örneklerinden birisidir.

19. asır, hat san'atı bakımından en önemli asırlardan birisidir. Çünkü bu asır, Şeyh Hamdullah ile başlayan ve her asırdaki dâhî hattatlarla kemâle eren sülüs-nesih yazıların aksine bir türlü tekamülünü tamamlayamayan Celf Sülüs yazı, bu asırda Mustafa Râkım'la kemâle ermiştir. Mustafa Râkım Efendi, Fatih dönemi hattatlarından Ali Sôfî ile büyük gelişme gösteren, ama 19. asra kadar durgun bir safhaya girmiş olan celf sülüs yazının tekamülünü tamamlamış ve yepyeni bir çığır açmıştır.

Ünye'de dünyaya gelen Mustafa Râkım, bu asrın başlarında yetişen nâdir simalardan birisidir. Gençliğinde babası Mehmed Kaptan ile İstanbul'a gelmiş ve ağabeyi İsmail Zühdî Efendi'nin himayesinde hıfzını ve medrese tahsilini tamamlamıştır. Bu arada ondan sülüs ve nesih yazılarını meşk ederek 12 yaşında icâzet almış, ayrıca 2. Derviş Ali'den de hat san'atının inceliklerini öğrenerek **Râkım** mahlâsını almıştır. Hattın yanında ressamlıkla da meşgul olmuş, Reisü'l-Küttâb Râtib Efendi vasıtasıyla Sultan III. Selim'e arz edilen tablosu, padişah tarafından beğenilip kendi tasvirini yapması emredilmiştir. Huzura kabul edilip Sultan III. Selim'in resmini yapınca müderris ruûsü ile taltif edilmiş, sikke ressamlığı ve Tuğrâ tanzîmi vazifeleri de kendisine tevcih edilmiştir. Sultan II. Mahmud'a sülüs ve celfisini meşk eden Mustafa Râkım, bir ara İzmir Kadılığına getirilmiş ve çeşitli payeler almıştır. Nihayet fiilen Anadolu Kadiaskeri olan Mustafa Râkım 1823 yılında vefat etmiştir.⁴⁵

Celf sülüs nev'inde, her asrın san'at seviyesine göre parça parça güzelliklere rastlanmakla beraber bir bütün olarak bu yazı nev'inde, Mustafa Râkım'a kadar her asırdaki ekol sahibi hattatlar dahi tam olarak muvaffak olamamışlardır.

Mustafa Râkım Efendi Hâfız Osman'ın en a'lâ murakka'ları üzerinde yaptığı araştırmalarından sonra, bilhassa sülüs ve nesih ile Hâfız Osman gibi yazmayı başarmış, ilm-i menâzır celf sülüs'te, önceleri satranç (kareleme) usûlü ile büyütülme yolunu muvaffakiyetle kullanarak eline meleke geldikten sonra doğrudan yazmayı başarmıştır. Usta bir figürist ressam olması ve mükemmel seviyedeki ilm-i menâzır, yani perspektif bilgisini, istiftteki büyük kaabiliyeti ile birleştirerek İslâm Âleminin en güzel celf yazılarını yazmıştır.

⁴³ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha : 43

⁴⁴ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha : 43

⁴⁵ İbnülemin M. Kemal İnal, Son Hattatlar, İstanbul 1955, s.272 ; M.Uğur Derman, a.g.e., Levha : 22.

Celî yazının konacağı yüksekliğe göre bazı harfleri daha geniş yazmak vesair değişiklikler yapmak, ancak, böyle bir yazı dâhisince mümkün olabilirdi. ⁴⁶Yalnız:

Şu hürmet hissine bakınız ki, günümüzde ufak bir habbe sahibi insanımızın görünme ya da ortaya çıkma arzusunun aksine O, sahip olduğu bu kadar kaabiliyet ve başarıyı frenleyebilmiş, kendisini yetiştiren ve eski tarz celî anlayışına sıkı sıkıya bağlı olan ağabeyi İsmail Zühdî Efendi'nin gücenme ihtimaline karşı, celî yazıda düşündüğu bu yeni şiveyi ancak O'nun ölümünden sonra ortaya koymuştur. Hattatlar için son derece önemli bu ölçüyü Sami Efendi ve Râkım Efendi hayranı Necmeddin Efendi'den naklen Uğur Derman Beyefendi anlatmaktadır:

Meşhur hattat Sami Efendi'ye, meclisinde bulunanlardan biri:

"Efendim Râkım'ı geçtiniz deyince Sami Efendi, "Râkım geçilmez". "Kim O'nu geçmek isterse geri döner" diyerek, O'nun hat san'atındaki gücünü ve kemâlini ızhâr etmiştir. Yine Sami Efendi'nin: "Eğer Râkım'ın celîlerini küçültürsek, Hâfız Osman'ın sü-lüslerini elde ederiz" dediği rivâyet edilir. ⁴⁷

Sülüs ve Nesih'te çok ince ve hâkimâne yazıları bulunan, ayrıca ta'lîk hattını da güzel yazabilen Mustafa Râkım Efendi, daha ziyade celî yazı ile meşgul olmuştur. Ayasof-ya Câmii'nde Sultan Mahmud imzalı büyük levha, doğrudan Mustafa Râkım elinden çıkmış bir hârikadır. ⁴⁸

Fâtih Câmii kiblesinde bulunan Nakş-ı dil Sultan Türbesi'nin kapı, çeşme ve mekteb yazılarından başka, İnsan Sûresi'nin yazılı olduğu kuşak yazısı içerisinde, insanın, yapısındaki ilk maddeden itibaren insan şekline gelinceye kadar ki durumunun, vasıflarının, yapması-yapmaması gereken hususların anlatıldığı âyet-i kerîmedeki, vurgu cümlesi olan:

"Onlara şöyle denir. Bu sizin için bir mükâfâttır, sizin gayretiniz karşılığını bulmuştur. ⁴⁹ meâlindeki âyet içinde geçen 5 adet Kâf harfinin, bu âye-te dikkat çekilecek şekilde istif edilmesi, hat san'atındaki mânâ ve şekil bütünlüğünün en güzel örneklerinden birisidir.

Mustafa Râkım'ın celî yazısının bulunduğu diğer bir önemli eser de İstanbul Nusretiye Câmii'dir. Bu câmiin inşâ kitâbesi ve sebili üzerindeki kitâbelerdeki, Celî Ta'lîk yazıların dışında kalan bütün celî yazılar O'na aittir. Nusretiye Câmii yazılarının yazılma siparişı Mustafa Râkım'a verildiği zaman, câmiin inşâi esnasında câmiin durumu, yazı mekânlarını ve bu mekânlara yazılacak yazıların neler olması gerektiğine karar vermek için bir buçuk ay süre ile câmiî karşıdan ve en uygun yerinden seyretmiş, ⁵⁰sonunda kaabiliyeti ve menâzir ilmini, yazının büyüleyici gücü ile birleştirecek buradaki şaheserleri ortaya koymuştur. Hele câmiî harfminde bulunan kuşak yazısının, mihrâb üzerinde çift deveboynu dönüşü içerisinde (Resim: 6), harf ve terkipleri hiç bozulmadan büyük bir mahâretle coşarak ve akarak devam etmesine, muâsırı olan ve O'nun üslûbu karşısında

⁴⁶ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha : 22

⁴⁷ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha : 22 ; M.Serin, a.g.e., s. 133

⁴⁸ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha : 22

⁴⁹ Kur'ân-ı Kerîm, İnsan Sûresi, âyet : 22

⁵⁰ A.Süheyl Ünver'den naklen, Hocam Hüseyin Kutlu Bey'den işittim

sertliğinden dolayı tutunamayan Mahmud Celâleddin Efendi'nin celfî sülüs yazılarına atfen şu mısralar söylenmiştir:

"Nusretiye Câmiine yazdı bir sûre kuşak
Yâdigâr etti anı bu secdegâh-ı izzete
Mihrâbın üstünde olan deve boynu çift dönüş
Parmak ısırttı Celâleddin ile Esmâ İbret'e"⁵¹

Aynı deve boynu dönüşler için Hattat Sami Efendi:

"Allah Allah, olur şeyler değil"⁵² şeklinde, hayret ifadelerini belirtmiştir.

Mustafa Râkım'ın hat san'atında yapmış olduğu bir başka yenilik de padişah tuğrâlarındadır. Kendisine kadar bazı değişik ve kısmî de olsa görülen gelişmelere rağmen, ibtidâî vaziyetteki padişah tuğrâlarını ıslah ederek ona yüksek bir estetik değer kazandırmıştır. II. Mahmud'dan itibaren tuğrâlar Mustafa Râkım'ın koyduğu ölçüler ve form güzelliği içinde yapılmıştır.⁵³

Hattat Osmanlı padişahları içinde yazı san'atını en iyi anlayan ve yazarların başında gelen Sultan II. Mahmud, Mustafa Râkım'ın önemli talebelerindedir. Diğer talebeleri ise Hâşim ve Recâî Beyler'dir.⁵⁴ Fakat Râkım yolunu en iyi anlayan ve devam ettiren Abdülfettah Efendi'dir.⁵⁵ Sultan Abdülmecid'e olan yakınlığı sebebiyle bazen hocası Mahmud Celâleddin tarzında eserler veren Abdülfettah Efendi'nin bilhassa mimârîdeki celfî yazıları hep Râkım yolundadır.

Hayatı hakkında pek az ma'lûmat sahibi olduğumuz, nesih ve sülüs yazılarında pek latîf bir tavrın da sahibi olan Mahmud Celâleddin Efendi, celfî sülüs ve tuğrâ tavrı itibarıyla muâsır olan Mustafa Râkım Efendi'ye göre pek geride kalır. Sert ve haşin tabiatının akisleri görülen yazılarında, hareke ve hurûf-ı mühmele adını verdiğimiz ve celfî sülüs yazının vazgeçilmez unsurları olan tezyinî işaretler de gayet sınırlı olarak kullandığı görülür. Bu sebeple, yazılarda olması gereken lekeli ve lekesiz kısımların dengesi de sağlanamamış ve çıplak kalmıştır. Bu yol Mustafa Râkım karşısında tutunamayıp inkırâza uğramıştır. Yetiştirdikleri arasında, Mehmet Tahir ve karısı Esmâ İbret Hanım önde gelen talebeleridir.

Üslûbu itibarıyla Mustafa Râkım yolunda olmayan ama ona hayranlığı dolayısıyla zaman zaman o şivede eserler veren Kadıasker Mustafa İzzet Efendi,⁵⁶ hat san'atının çok kıymetli mütehasşlarından Eczacı Uğur Bey'in tavsifiyle "Hattatlar içinde en mühim mûsikîşinas ve mûsikîşinasların içinde de en büyük hattattır."⁵⁷

Râkım'a hayranlığı dolayısıyla zaman zaman Fâtih Câmii haziresinde bulunan kapının üzerindeki Âli İmrân Sûresi'nin 114. âyetini ziyaretlerinde:

⁵¹ Oktay Aslanapa, Türk San'atı, İstanbul, 1984, s.433

⁵² M.Uğur Derman, " Doğumunun 150.Yıldönümünde Sami Efendi ", Konferans, 5.3.1988, İrcica, İstanbul

⁵³ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha : 22

⁵⁴ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha : 40

⁵⁵ Uğur Derman Bey'den işittim

⁵⁶ M.Uğur Derman, Kadıasker Mustafa İzzet Efendi (Konferans), 6.12.1986, İrcica, İstanbul

⁵⁷ Aynı Konferans..

"Tahdîs-i nimet (şükürünü yerini getirmek) olmak üzere söylüyorum. Şeyh gibi yazdım, Hâfız Osman gibi yazdım. Lâkin Râkım Celîsinin bir harfine bile yanaşamadım" dediğini, Necmeddin Hoca vasıtasıyla yine Uğur Bey'den öğreniyoruz.⁵⁸

Ayasofya Câmii'nde bulunan, kalem kalınlığı 37.5 cm. ve çapı 7.5 metre olan, şu ana kadar da büyüklüğü itibarıyla İslâm âleminde benzeri yazılamayan müdevver İsm-i Celâl, İsm-i Nebî ve Çehar Yâr-i Güzîn levhalarının hattatı olan Kadiasker Mustafa İzzet Efendi'nin Râkım karşısındaki tevâzuuna bakınız. O'nun bu tevâzuunun sebebi, kendisine padişah II. Mahmud tarafından "Nakîbü'l Eşrâf, Reîsü'l Ulemâ, fiilen Rumeli Kadiaskerliği ünvanı verildiği, sarayın bütün imkânları önüne serildiği halde izin alarak gittiği hac dönüşü sonrasında saray hayatının ihtişamına karşı Eyüp Sultan Câmii imamlığını tercih etmesinden,⁵⁹ bu sebeple de gücendirdiği padişaha rağmen çok sade ve dervişâne bir hayatın sahibi, ama iç âleminin zenginliğinden olsa gerekir.

Bu asır içinde yetişen ve Kadiasker koluna mensûb hattatlar arasında Şefik Bey'in ayrı bir yeri vardır. O'nun kudreti celf gibi çok zor olan bir tarzı büyük bir suhûtle ve tekellüfsüz olarak yazmasındandır. İstanbul Üniversitesi kapısı üzerinde bulunan Celf Sülûs "Dâire-i Umûr-ı Askeriyye" yazısında da olduğu gibi hiçbir ön hazırlık yapmadan, sadece tefekkür istifi yaparak ya doğrudan mürekkeple veya buradaki yazısında olduğu gibi iki kalemi istenilen genişlikte birbirine bağlayarak kalıp hazırladığı bilinmektedir.⁶⁰

Şefik Bey, Hat san'atında sürpriz ve şaşırtıcı istiflerin de sahibidir. "Min küllî feccin Amîk"⁶¹ âyetinde olduğu gibi, yazının **nûn**, **lâm** ve **kâf** harfi çanaklarının ortak kullanımasından doğan, çok değişik tasarımları olan, bir san'atkârdır. Murakka', delâil, levha ve iki Kur'ân-ı Kerîm'den başka Sultan Abdülmecid Türbesi'nin kuşak yazıları, Kudüs'deki Kubbetü's-sahrâ'nın çinileri üzerinde bulunan Yâsîn-i Şerîf ve Ayasofya Câmii mihrâbı içine hakkolunmuş önemli celflerinden başka, onun en meşhur celf yazıları Bursa Ulu Câmii'ndedir. 1855 yılında büyük bir zelzeleden sonra, önemli ölçüde tahrib olan câmi⁶², restore edildikten sonra Abdülfettah Efendi ve Kalemkâr Mehmed Efendi ile birlikte câmiin duvar ve fil ayakları üzerinde bulunan bütün yazıları O'nun tarafından yenilenmiştir. Yeni bazı levhaların da ilâve edildiği câmi, birkaç bilinçsizce yapılan badana tâmiri dışında orijinal kalabilen açık hat müzesi özelliğini taşıyan tek eserdir.

İstanbul Tophane'deki Kâdirîhâne hazîresinde medfun bulunan hocası Kadiasker Mustafa İzzet Efendi'nin kabir taşının ve bundan başka İstanbul Hacı Küçük Câmii inşâ ve sebil kitâbelerini de yazan Muhsinzâde Abdullah Bey'den⁶³ başka, Kadiasker'in diğer önemli bir talebesi de Abdullah Zühdfî Efendi'dir.⁶⁴

Kendisi de kayda değer bir hattat olan Sultan Abdülmecid tarafından hattatlar arasında yapılan seçme sonunda, Medine-i Münevvere'de Mescid-i Nebî'nin bütün celf yazılarını yazmaya memur edilmiştir. 25 gibi çok genç bir yaşta bu bahtıyarlığa ulaşan Abdullah Zühdfî Efendi, ekserisi günümüze kadar gelebilen ve istif olarak da mükemmel

⁵⁸ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha : 28

⁵⁹ İbnülemîn, a.g.e., s.161.

⁶⁰ M.Uğur Derman, Kadiasker.....,

⁶¹ Kur'ân-ı Kerîm, Hacc Sûresi, âyet : 27, Bursa Ulu Câmii harimi duvar üzerindeki yazı.

⁶² Kâzım Baykal, Bursa Anıtları, İstanbul 1950, s.101.

⁶³ Muammer Ülker., " Abdullah Hamdi Bey ", TDV. İslâm Ansiklopedisi, C.1, İstanbul,1989, s.103-104.

⁶⁴ M.Uğur Derman, " Abdullah Zühdfî Efendi ", TDV. İslâm Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul,1989, s. 147.

olan bu celfleri, aynı zamanda İslâm dünyasında bilinen en uzun yazılardır. Abdullah Zühdî Efendi buradaki vazifesini tamamladıktan sonra Mısır'a yerleşmiş ve Mısır hattatı ünvanını almıştır.⁶⁵ Onun müze ve kütüphanelerde bulunan eserlerinden başka Kâhîre'deki Ümmü'l-Abbas Sebili yazıları ve Rıfâî Câmîi'nin kitâbe yazıları önemli celflerindedir. İmâm Şâfiî hazîresinde medfûn bulunan Abdullah Zühdî Efendi aynı zamanda Mısır'da Osmanlı hat Mektebi'nin de ilk kurucusudur.

Bu asrın sonlarına doğru kendisinden sonra gelen bütün hattatların sülûs ve nesih yazıda feyz aldığı, yazılarını O'nun yazısına benzetmeye çalıştığı bir kâmil insan, tevâzû', incelik ve zerâfet örneği olan dâhî bir hattat daha vardır.

Kastamonu'nun Seyyidler veya (Seydiler) köyünde dünyaya gelen Mehmed Şevki Efendi, 3 yaşında annesi, dayısı Hulûsi Efendi ve kız kardeşi ile birlikte İstanbul'a gelmiş, hattat olan dayısından sülûs ve nesih meşkederek 12 yaşında icâzet almıştır. Ondaki istidâdi gören dayısı: "Oğlum ben bu yazıyı sana bu kadar öğretebilirim. Bundan sonrasını Kadiasker Mustafa İzzet Efendi ve diğer hattatlardan öğren" demesi üzerine Şevki Efendi:

"Ben sizden başka hocaya gitmem cevabını vermiştir." Dayısı Hulûsi Efendi, bu ihlâs ve samimiyet karşısında müteessir olup ağlamış ve ona hayır duâlar etmiştir. İşte bu aşk ve teslimiyet, hocasının duâsı ve lutf-ı ilâhî ile birlikte onu bütün hattatların serfirâzı yapmıştır.⁶⁶

Sami Efendi'nin O'nun için:

"Hattatların içinde, kendi halinde halûk, san'atında mâhir olarak O'nu bilirim. Şevki Efendi fenâ yazmak istese de yazamaz, elinden fenâ hat çıkmaz." diye iltifat ettiği bilinir.⁶⁷

Şevki Efendi uzun seneler san'at aşkıyla Hâfız Osman ve İsmail Zühdî Efendilerin yazılarını tedkik ederek onlardan feyz almıştır.⁶⁸ O'nun bu teslimiyet ve azmine ilâhî bir himmet de ererek hattın bütün sırlarına vâkif olmuştur.

Hiç şüphesiz yok ki Şevki Efendi velî sıfatlı mübarek bir insandır: "Her sabah namazından sonra bir Hilye-i Şerîf yazması, âdeti imiş, Bunu senelerce yapmış. Bir gece rüyâsında Hz. Peygamberi görmüş, "sana esrâr-ı hattı bildirdim" hitabına mazhar olmuştur.⁶⁹

"Bana yazıyı rüyâ âleminde öğrettiler" sözü de bir tevâzû' örneği olarak Efendimizin ismi verilmeden kendisi tarafından nakledilmektedir. Kimbilir, O'nun Hz. Peygamber'le rüyâ âleminde sık tekerrür eden muârefesi, O'nun şemâilinden bahseden hilyesini çok yazmasındandır.

M.Şevki Efendi, Mustafa Râkım'dan sonra sülûs ve nesih yazılara en güzel nisbet ve şekilleri vermiş, İslâm dünyasında çok benimsenen kendi üslûbunu ortaya koymuştur.⁷⁰ Harflerindeki vuzûh, üslûbunun en önemli özelliklerindedir (Resim: 7).

O, son derece halûk ve affî, sîreti de güzel bir zâttır. Ruhundaki bu incelik ve zerâfetle, aynı dikkat ve itinâ ile yazdığı yazılardan elde ettiği parayla, memleketindeki

⁶⁵ İbnülemin, a.g.e., s.16.

⁶⁶ İbnülemin, a.g.e., s.401

⁶⁷ M. Uğur Derman, " Hatıralardaki A. Süheyl Ünver ", Lâle Mecmuası S.6 İstanbul, 1988, s.32.

⁶⁸ M.Serin a.g.e., s.151.

⁶⁹ Ahmet Güner Sayar, A. Süheyl Ünver, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri (1898-1986), İstanbul, 1994, s.44.

⁷⁰ M.Serin a.g.e., s.155.

muhtaçları ayılığa bağladığı, nafakasını ise mille ördüğü çorapları satarak sağladığı, ancak vefâtından sonra ortaya çıkan defterinden anlaşılmaktadır.⁷¹

Şevki Efendi ömrünü ęıpta edilecek manevî bir huzur ve kalb safâsıyla geçirmiş, san'at âleminin derinliklerindeki **şirli** âlemin ferâgatli sihri içinde en büyük yazı üstâdlarının menâkıbını zikrederek mütevâzi köşesinde mes'ûd bir ömür sürmüştür. Zamanını çoğunlukla Haseki'deki konağında, Türk Hat San'atının şaheserleri ile süslü çalışma odasında geçirmiştir.

Geceleri yazı yazmaz, yatsı namazını kıldıktan sonra mumu söndürür ve yatar, sabah namazına kalkar, sonra iki saat yazı yazar, elinin açılması için karalamalar yapardı. Kur'ân-ı Kerîm yazarken, bu huzur dolu yuvada, Şevki Efendi'nin annesi de oğlunun yazdığı Kur'ân-ı Kerîm'in kağıtlarını âharlar ve "bu işin sevâbı benim olsun" dermiş.⁷²

Bakkal Ârif Efendi, Şevki Efendi'nin en önde gelen talebesidir. Fehmi Efendi, Pazarcıklı Hulûsi Efendi, Şükrü ve Ziyâeddin Efendi'ler de O'nun önde gelen diğer talebeleleridir.⁷³

19. asır sona ererken ve hat san'atı zincirinin halkaları artık tamamlanırken bu zincire çok büyük bir halka daha eklenecektir. Şevki Efendi'nin muâsırı olan Sâmi Efendi, san'at hüviyetini hattın en zor ve en geç tekâmül eden şekli olan celfîde ortaya koymuş ve o vâdîde eserler vermiştir. O'nun bu yolu tercih etmesinde: Şevki Efendi gibi titiz ve dâhî bir hattatın sülüs ve nesih yazılarını gördükten sonra, bundan daha güzeli yazılamaz kanaatine varmasının önemi büyüktür. Yazılarını dikkatle hazırlar, titizlikle tashihini yapar ve bir ressam gibi uzun seneler üzerinde çalışırdı. Talep edilen bir yazı, evinden giderken de, bir gelinin evden çıkarılmasındaki hassasiyetle onu uğurlanırdı.⁷⁴ Çalıştığı müsveddelerini ve beğenmediği yazılarını bir torbaya doldurur ağırlık için bir taş bağlar ve kimsenin eline geçmemesi için denize bırakırdı. Bu O'nun ne kadar ciddi olduğunu ve bu husustaki titizliğini gösterir.

Sâmi Efendi, "celfî yazı yazmadıkça hattın esrârına vâkif olunamaz " dermiş. O celfî sülüs yazıda Mustafa Râkım ve celfî ta'lıyk'da ise Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi tavrını güzelleştirerek devrinin hattatlarına ve sonrakilere bu yolda imâm olmuştur. O'nun celfî yazan herkes için beğenilen ve kalıpları elden ele dolaşan iki önemli celfîsinden, celfî sülüs olanı İstanbul Yeni Câmii'nde bugün câmii külliyesinden oldukça uzakta ve bir bankanın yanbaşında garib bir şekilde duran sebili üzerindedir (Resim:). Celfî ta'lıyk kitâbesi ise, İstanbul Erenköy'deki Zihni Paşa Câmii'nde mermere mahkûktur.

Mürekkeple yazılmış yazısı yok denecek kadar azdır. Zırnıkla siyah kağıda yazdığı bu celfî kalıplar, müzehhib Hüsnü, Nûreddin ve Bahâ Bey'ler tarafından altınla işlenirdi.⁷⁵ Müze ve hususî kolleksiyonlarda ve câmilerde eserlerine çokça rastlanan Sâmi Efendi'nin mezar kitâbesini ve, celfî sülüs'te yolunu tâkib ettiği Mustafa Râkım'a yazmış olduğu mezar taş kitâbesi, hat san'atı bakımından da önemli yazılardır (Resim: 8).

⁷¹ Hocam Hüseyin Kutlu Bey, Süheyl Hoca'dan naklen anlatmıştı ; A. Güner Sayar, a.g.e., s.43.

⁷² A.Güner Sayar, a.g.e., s.44

⁷³ M.Serim a.g.e., s.156

⁷⁴ M.Uğur Derman, " Doğumu'nun 150. Yıldönümünde Sami Efendi " (Konferans) , 8.3.1988, İrcica, İstanbul.

⁷⁵ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha : 36.

19. yüzyıl, İslâm dünyasında sülüs ve nesih yazıdan sonra en çok kullanılan ta'lık yazının da kemâle erdiği asırdır.

Aslen bir Pehlevî yazısı olan ve İslâm yazılarından addedilen ta'lık yazı, İstanbul'un Fethi'nden sonra Osmanlı Meşhât Dâiresi ve ilmiye sınıfının resmî yazısı olmuş, muhâsebât, vesikalar, kayıtlar, edebî eserler, bilhassa dîvânlar ve şiirler, ta'lık ve incesi ile yazılmıştır. 18.asırdan itibaren ise mimârî eserlerin kitâbelerinde, mezar taşlarında, türkçe ve farsça metinlerin yazılmasında celî ta'lık yazı celî sülüs'e tercih edilmiştir.⁷⁶

Osmanlı ta'lıkı, 17.asırdan sonra İmâdü'l-Hasenî Mektebi ile yeni bir safhaya girmiş, Osmanlı ta'lık üslûbunun müessisi Yesârî Mehmed Esad Efendi'ye kadar örnek alınmıştır.

Aslen Buhara'lı olan, ta'lık yazıyı İranlı meşhur hattat Mîr İmâdü'l-Hasenî'den meşkederek icâzet alan Derviş Abdî-i Seyyid Mevlevî,⁷⁷ Osmanlı Nesta'lık hattatların öncülerinden olan Mahmûd Nûr Tophânevî, İlk Osmanlı Nesta'lık üstâdları arasında ismi geçen ve aynı zamanda şâir'de olan Siyâhî Ahmed Efendi,⁷⁸ Durmuşzâde Ahmed Efendi,⁷⁹ Abdülbâkî Ârif Efendi,⁸⁰ Hekimbaşı Kâtipzâde Mehmed Refî⁸¹ ve Türk Nesta'lık hattatları silsilesi içinde önemli yeri olan Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi'den⁸² sonra gelen Yesârî Mehmed Esad Efendi, 18.asrın sonlarında ta'lık yazıyı millîleştirmiştir. Anadan doğma felçli olan bu zâtın, sağ yanı hiç tutmaz sol elinde de çolaklık vardır. Ama muhabbeti ziyâdedir ve hüsn-i hat öğrenmeyi arzû eder. Sâmi Efendi'nin kavline göre, Veliyyüddin Efendi'ye müracâat eder. Ama ters mizâçlı bu zât ; "sağlamlar bitti, şimdi de solaklarla mı uğraşacağız" diyerek reddeder. Mahzun olan Esad Efendi, Mehmed Said Efendi'ye müracâatta bulunur. O yazdığı meşki ertesi hafta götürdüğünde, Said Efendi yazıya bakarak, "oğlum hoca meşk verince çalışılır, öyle getirilir, âdet böyledir, sen ise benim yazdığımı getirmişsin" deyince, Yesârî: "Bunu âcizleri yazdım Efendim" cevabını verir. Yesârî Efendi hocasının meşkini öylesine benzetmiş ki buna hocası bile şaşırılmış. Nihayet icâzet merâsiminde, onu reddeden Veliyyüddin Efendi, O'nun icâzetnâmesini görünce iç geçirip: "Bu şerefe biz nâil olacakken, hayfâ elimizden kaçırıldı" der ve arkasından ilâve eder: "Cenâb-ı Hak bu zâtı, bizim enf-i istikbânımızı (burnumuzun büyüklüğünü) kırmak için göndermiştir."⁸³ der.

Şiiri Sultan Ahmed Hân'a ait olan bu hasbihaldeki ta'lık yazısı ne kadar da güzel ve şiiri gibi akıcıdır (Resim: 9).

"İftirâkınla efendim bende tâkât kalmadı
Yehpâre oldu bu dil aşkda muhabbet kalmadı
Şol kadar ağlatdı ben biçâreyi hük-m-i kazâ
Giryeden hiç Hazret-i Ya'kûba növbet kalmadı."

⁷⁶ Mustakîmzâde, a.g.e., s. 686; Habîb, a.g.e., s.239-240; Suyolcuzâde M. Necib, a.g.e., s.51; M.Serin, a.g.e., s.241.

⁷⁷ Mustakîmzâde, a.g.e., s.736 ; Suyolcuzâde M.Necib, a.g.e., s.80 ; Nefeszâde, a.g.e., s.70 ; M.Serin, a.g.e., s.241

⁷⁸ Mustakîmzâde, a.g.e., s. 681 ; Habîb, a.g.e., s.239-240 ; M.Serin, a.g.e., s.242.

⁷⁹ Mustakîmzâde, a.g.e., s. 643 ; Habîb, a.g.e., s.236 ; M.Serin, a.g.e., s.245-246.

⁸⁰ Mustakîmzâde, a.g.e., s. 669.

⁸¹ A. Süheyl Ünver, Hekimbaşı ve Hattat Kâtipzâde Mehmed Refî, İstanbul, 1950, s.42-43.

⁸² Mustakîmzâde, a.g.e., s. 760 ; Habîb, a.g.e., s.247

⁸³ Mustakîmzâde, a.g.e., s. 717 ; İbnülemîn, a.g.e., s.535 ; M.Uğur Derman , a.g.e., Levha : 19

Mehmed Esad Efendi'nin oğlu Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi, önce babasının yolunu tâkib etmiş, daha sonra da bu tavrı geliştirerek Türk Ta'lıyını en güzel âhenge oturtmuştur. Sultan III. Selim, II. Mahmud ve I. Abdülmecid zamanında inşâ veya tâmir edilen ekserî binaların kitâbelerini yazmış olan Yesârîzâde'nin vefâtından sonra terekesinden 65.000 satır celf ta'lıyk yazı kalıbı çıktığından bahsedilir. Hidâyet ve Nusretiye Câmii Sebili'nin kitâbesi ve İstanbul Vilâyet Binâsı'nın kapı kitâbeleri onun en güzel celf yazılarından⁸⁴ (Resim: 10).

Kıbrısîzâde İsmail Hakkı Bey, Ali Haydar Bey, Kadiasker Mustafa İzzet Efendi ve Abdülfettah Efendi, onun yetiştirdiği meşhûr talebelerindendir. Fakat bunlar içinde ta'lıyk yazıyı Sami Efendi'ye ulaştırmada köprü vazifesi gören,

"Ağyâr elemin çekme gönül nafîle gamdır

Hasmın sitemin anlamamak hasma sitemdir"⁸⁵

şeklindeki mânâ yüklü celf ta'lıyk beytiyle hatırladığımız Melek Paşazâde Ali Haydar Bey'in ayrı bir yeri vardır.⁸⁶(Resim:).

Osmanlı dönemindeki başlangıç noktasından itibaren ele alsak bile, gelişmesi 4,5 asır devam eden hat san'atı, tekâmülünü bitirmiş, hat zincirinin halkaları tamamlanmıştır. Sâmi Efendi'den sonra gelen talebeleri ve onların da talebeleri, esas itibariyle bu zincirde yer alması gereken önemli halkalardır. Bu bakımdan burada onları da seçtiğimiz birer eserleriyle yâd etmek, hem bir vefâ borcumuzdur ve hem de mevzûumuzun tamamlanabilmesi açısından önemlidir.

Birbirinden güzel sülûs-nesih kıt'a, delâil, enam-ı şerîfleri ile temâyüz eden Hasan Rızâ Efendi'nin, en muvaffak olduğu yazı nevi nesih'ti. Denilebilir ki, nesih hatla mushaf yazmak Rızâ Efendi'de son rütbesini bulmuştur.⁸⁷ Büyük eb'ad hilyeleri de pek makbûl olan Hasan Rızâ Efendi'nin hepimizin bildiği ve basılan "Âyet ber-kenâr" matbû mushafları ise pek makbûldür.

Tarihimizde, zaman zaman kıdemi ve dirâyetiyle önde gelen hattatlara verilmesi mûtâd olan Reîsü'l-Hattâtîn" hattatların reîsi ünvanının son defa kendisine verildiği Ahmed Kâmil Efendi,⁸⁸ ömrünün nihayetinde bile, perhizkâr geçen bir hayatın mükâfâtı olarak el titrememesi ve görme bozukluğu gibi sıkıntılar çekmeden güzîde eserler bırakan bir hattattır. O'nun sülûs-nesih hattıyla yazdđı kıt'alar, murakka'lar, Hilyeler, Kur'ân-ı Kerîm'den bazı sûre ve cüzler, erbâbınca aranan ve beğenilerek alınan eserlerdir.

Sâmi Efendi'den sonra zamanının en büyük üstâdı kabul edilen Nazif Efendi, önce Şefik Bey'den, daha sonra da orta yaşlarında Hasan Rızâ Efendi vasıtasıyla Sami Efendi'den yazı meşketmiştir. Şaşılacak derecede düzgün yazı çizebilen Nazif Efendi'nin esas ustalığı, celfde ve takliden yazdđı yazılarda görülür. Taklid yazı, eski bir üstadin eserine bakarak onu aynen yazmaktır ki ayrıca bir hünerdir.⁸⁹

⁸⁴ İbnülemin, a.g.e., s.567, M.Uğur Derman, a.g.e., Levha : 31 ; Ali Alparslan, Ünlü Türk Hattatları, Ankara,1992 s.110-128 ; İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Türk Yazı San'atı, Mersin, 1993, s. 60-65 ; M.Serin, a.g.e., s.255-257.

⁸⁵ M.Serin a.g.e., s. 260

⁸⁶ M.Uğur Derman, Doğumunun 150.....

⁸⁷ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha : 47 ; M.Serin, a.g.e., s. 164.

⁸⁸ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha : 49

⁸⁹ M.Uğur Derman, Hattat Nazif Bey, 50 San'at Sever Serisi, İstanbul, 1963, s.1.

O'nun bakâ âlemine yolculuğunun arefesinde, başında duran Rahmetli Süheyl Bey'e: "Süheylciğim, biliyorum, artık emr-i Hak vâkî olacak ve bir daha kalkamayacağım. Hat san'atında istediğim şeyi yapabildim ama, yazarken kalemi bir türlü arzû ettiğim ve zihnimde düşündüğüm şekilde kullanamadım, buna hayıflanıyorum" demiş.⁹⁰ Aslında son derece hâkimane yazıları bulunan Kâmil Efendi'nin zihnindeki kullanım şeklinin ne olduğunu bilmediğimiz kalem hakkındaki bu düşünceleri, bu yolun tâlibi olan ve kullanılması hususunda serzenişte bulunan genç kaabiliyetlere önemli bir ölçüdür.

Her ikisi de Sâmi Efendi'nin talebeleri olan iki kardeş hattâtımızdan Neyzen Emin Efendi ve Hırka-i Şerîf Câmîi İmâm-Hatibi Ömer Vasfî Efendi'ler, 20.asrın başlarında, hat san'atında parlayan san'at güneşleridir.⁹¹

Celî yazı terkibinde çok başarılı olan ve mimârî eserlerde çok yazısı bulunan hattatlar arasında yer alan İsmail Hakkı Bey, Medresetü'l-Hattâtîn'deki yazı hocalığından sonra, Şark Tezyînî San'atlar Mektebi ve Güzel San'atlar Akademisi'nde tezhîb dersleri vermiştir.⁹²

Hayatı boyunca gayretle çalışan ve birçok talebesi ile birlikte güzel eserler de bırakan Hattat Aziz Efendi, Abdullah Zühdf Efendi'den sonra Mısır'da hat san'atına önemli hizmetler yapmış,⁹³ hutût-ı mütenevvia (çeşitli hatlar) ile yazmış olduğu 7 büyük Hilye levhası O'nun hat san'atındaki kudretini göstermektedir.⁹⁴

Türk ta'lık tavrının erişilmez üstâdlarından kabul edilen ve Uğur Bey'in izahıyla⁹⁵ "Ta'lıkla hilye yazmada kimse O'nun kâ'bına erişememiştir." dediği Mehmed Hulûsi Efendi, son derece güzel ahlâk sahibi bir insan, nezih bir Mevlvî dervişi, İstanbul Sultan Selim Câmîi 3.Müezzini idi. Ta'lık yazıyı Sâmi Efendi'den meşketmiş ve onda o kadar yok olmuş ki, Sâmi Efendi'den istenen yazılar için o, "vaktim yok, Hulûsi'ye yazdırın" dermiş. Hattâ Kemâl Batanay'ın ifâdesine göre Hulûsi Efendi yazar ve Sâmi diye imzâ atarmış.⁹⁶

Üsküdar Yeni Câmîi imam-hatibi, Medresetü'l-Hattâtîn, Şark Tezyînî San'atlar Mektebi ve Güzel San'atlar Akademisi'nde hocalık yapan ve millî san'atlarımızın canlı tutulmasında önemli bir rol alan Necmeddin Efendi, kültür ve san'at hayatımızda mühim mevki sahibi ve hezârfen (bin san'at sahibi) sıfatıyla anılan nâdir san'atkârlarımızdan biridir. Özbek Şeyhi Edhem Efendi'den **ebrû** san'atını öğrenen Necmeddin Hoca, cildcilik ve okçulukta mâhir, aynı zamanda iyi bir gül yetiştiricisi idi.⁹⁷

20.yy'ın 2. Yarısında hat san'atı için iki önemli san'atkâr daha vardır. Bugün itibâr gören, arzû edilen bu san'atımızın yaşadığı yıllar içinde unutulmaması için kahır çeken ve çileli birer ömrün sahibi olan Halîm Efendi ve Hâmid Bey'ler, öyle inanıyoruz ki bakâ âleminde hat san'atı adına, bugünkü güzellikleri ile mes'ûd ve bahtiyâr olan hattatlarımızdır.

⁹⁰ Hocam Hüseyin Kutlu Bey, Süheyl Hoca'dan nakletmişti.

⁹¹ İbnülemîn, a.g.e., s. 80-84 ; 259-261 ; M.Uğur Derman, a.g.e., Levha :50-51.

⁹² İbnülemîn, a.g.e., s. 98.

⁹³ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha :53 ; M.Serin, a.g.e., s. 172 - 177.

⁹⁴ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha :53 ; M.Serin, a.g.e., s. 172 - 177

⁹⁵ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha :55.

⁹⁶ M.Serin, a.g.e., s. 261 - 266.

⁹⁷ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha :54.

Hat san'atında zor yazılabilecek yazıları bile çok kolaylıkla yazabilen, Uğur Derman'ın ifadesiyle, kendi boyundan büyük elif harflerini bile bir defâda çekiveren Halîm Efendi, bu mahâreti ile hat san'atında **Sehl-i Mümteni'**ye misâl sezâdır.⁹⁸

Hat san'atına olan vukûfiyeti, yazıdaki metânet ve titizliğı ile hattatlar arasında takdir toplayan Hâmid Bey, hat san'atındaki mahâreti yanında, nâzik, nezih ve beyefendi bir insandı. O'nun en güzel yazılarından biri, İstanbul Şişli Câmii tâc kapısı üzerindedir. Şişli Câmii, aynı zamanda son dönem iki büyük hattâtımız Mustafa Halîm Efendi ile Hâmid Bey'in buluşma yeri gibidir. Oradaki bir kısım celi yazılar da Halîm Efendi'ye âittir.

Efendimiz (a.s.)'ın mübârek işaretleri ile başlayan, bilhassa Hz. Ali'nin himmet ve gayretlerinden sonra her asırda ve farklı kültürler içinde gelişen hat san'atına hizmet eden hattatlarımızı rahmetle, minnetle yâd ediyoruz. Fakat, bu san'atın bu mükemmelliğe ulaşmasında, ecdâdımızın, İslâm dinini topluca, ilk kabûlünden itibaren Kitabullâh'ı şânına yakışır şekilde yazabilme gayretlerinin bilinmesi gerekir. Bu yücelik ;

... Onların, daha güzelini yapabilme gayreti ile zirveye yükselttikleri hat san'atı'nın kudsliliğinde, himmet sahibi insanların âlicenâplığında, esas itibâriyle ilâhî aşkın câzibesinde aranmalıdır. Yine onlar, bu muhabbetledir ki, başlangıçta basit durumdaki kavim yazısını, dünyada benzeri olmayan bi san'at haline getirirken, onda en fazla gayreti olan ecdâdımız da, şu kısa ve özlü ifâdede haklı olarak yâd edilmiştir:

"Kur'ân-ı Kerîm Mekke'de nâzil oldu,
Mısır'da okundu ve
İstanbul'da yazıldı."

⁹⁸ M.Uğur Derman, a.g.e., Levha :61.